

**Bodnár Erzsébet****Elmaradottság és haladás.****Az orosz állam átalakításának programja és a reformpolitika eredményei a 19. század első évtizedében\***

Az állami funkciók konkrétságukban – a történeti adottságtól függően – eltéréseket mutatnak; más-más a helyük, szerepük a különböző társadalmi berendezkedésekben. Az állami funkciók között különös jelentősége van az állam önépítő és önfejlesztő szerepének. Az állam önerősítő tevékenységét szorgalmazza a szükségletekhez való igazodás követelménye is. Vagyis az államnak önmagát kell képessé tenni arra, hogy a váltakozó követelményeknek megfeleljen: evégett kell elvégezni az államszervezet kiépítését, módosítását, új szervek létesítését, az állami szervek módszereinek és eljárásainak fejlesztését és az új viszonyokhoz való alkalmazkodását.<sup>1</sup>

Oroszország a 19. századba nemcsak érintetlen egyeduralkodói rendszerrel lépett be, de a hatalomnak olyan struktúrájával, amely a kor követelményeinek nem felelt meg. I. Pál uralkodásának végére az állam irányítását végző politikai elit számára nyilvánvalóvá vált, hogy az állami szervek kaotikus állapota miatt az orosz államgépzet az előtte álló belső és külső feladatokat nehezen tudja megoldani, hosszú távon nem lehet hatékony és működőképes.<sup>2</sup> A nemesi privilégiumokon nyugvó társadalmi-gazdasági, politikai rendszeren a kormányzatnak változtatnia kellett, hogy növelhesse bevételi forrásait, hogy működőképesse tegye az államapparátust.<sup>3</sup> A felvilágosodás és a francia forradalom Európában nagy népszerűségnek örvendő eszméi – különösen a személyi szabadságjogok és a polgárok egyenlőségének eszméje – eljutottak

---

\* Készült az MTA-ELTE Történeti Ruszisztikai Kutatócsoport műhelyében.

<sup>1</sup> SAMU Mihály: *Államelméletek*. Bp., 1992. 154.; 163.

<sup>2</sup> Sz. V. MIRONYENKO: *Szomogyerzsavije i reformi. Polityicseskaja borba v Rosszii v nacsale XIX v.* Moszkva, 1989. 28.; A. P. SESZTOPALOV: *Pravityelsztvennij konsztyitucionalizm i rosszizsjkaja goszdarsztvennoszty v nacsale XIX veka. Voproszi Isztorii*, 2006, 9. 125.

<sup>3</sup> M. M. SZAFONOV: *Problema reform v pravityelsztvennoj polityike Rosszii na rubezse XVIII-XIX vv.* Leningrad, 1988. 236.

Oroszországba. Az orosz kormányzat nem engedhette meg magának, hogy ne válaszoljon ezekre az új politikai jelenségekre.<sup>4</sup> A francia forradalom átalakította a nemzetközi kapcsolatok rendszerét is. Az Orosz Birodalom nagyhatalommá vált a 19. század elejére, és ambíciói a nemzetközi küzdőtéren megnöttek.<sup>5</sup> A kormányzati politika már emiatt is működőképesebb államot kívánt megteremteni.<sup>6</sup> A korszerűség követelménye programként fogalmazódott meg I. Sándor (1801-1825) uralkodásának első évtizedében, s az államhatalmi szervek létező rendszerének átalakítására tett törekvések mellett fontos összetevője lett a jobbágykérdés rendezése.

A művelt nemesség egy része és az uralkodó is az államigazgatás liberális elveinek hatása alá került, amely a 18. században kezdte meg hódító útját Európában, Angliában pedig a belpolitika tényezője lett.<sup>7</sup> I. Sándor felkészülten lépett a trónra, rendelkezett az orosz állam átalakításának és a jobbágykérdés rendezésének konkrét programjával, amelyet még trónörökösként nevelője, a svájci származású, republikánus elveket valló F. C. Laharpe és „fiatal barátai” – A. A. Czartoryski, P. A. Sztroganov, Ny. Ny. Novoszilcev, V. P. Kocsubej – hatására dolgozott ki.

Laharpe olyan fogalmakkal ismertette meg, mint az emberek természetes egyenjogúsága, a köztársasági forma elsőbbsége, a politikai és polgári szabadság, vagy „az osztársadalmi jólét”, amelyért minden uralkodónak fáradoznia kell. A felvilágosodás társadalmi-politikai elméleteiben jártas nevelő valószínűleg az alaptörvényen nyugvó monarchia politikai eszményét vázolta fel Sándor előtt. Maga készített rövid leírásokat tanítványának a társadalom lényegéről. Felhívta figyelmét arra, hogy az uralkodó hatalmának örök garanciái a törvények következetes betartása, a felállított állami rend erejének megőrzése és az alattvalók felé forduló figyelem kell, hogy legyenek. Laharpe hatására Sándor naplót vezetett, ahová minden tettét és elképzelését bejegyezte.<sup>8</sup> Később is szeretettel emlékezett meg róla, a hozzá írt leveleiben mindig hálásan

---

<sup>4</sup> A. P. SESZTOPALOV: i. m. 125.

<sup>5</sup> Lásd részletesen: John P. LEDONNE: *The Russian Empire and the World 1700-1917. The Geopolitics of Expansion and Containment.* Oxford, 1997.; *The Military History of Tsarist Russia.* Ed.: F. W. KAGAN – R. HIGHAM. New York, 2002. 79, 107, 109.

<sup>6</sup> *Isztorija vnyesnyej polityiki Rosszii, Pervaja polovina XIX veka.* Otv. red.: O. V. ORLIK. Moszkva, 1995. 13, 29.; Janet M. HARTLEY: *Alexander I.* London, 1996. 58.

<sup>7</sup> B. N. MIRONOV: *Szocialnaja isztorija Rosszii perioda imperii (XVIII-nacsalo XX v.). Genyezisz licnsnosztyi, gyemokratyicseszkoj szemi, grazsdanszkovo obszsesztyvo i pravovovo goszdarsztyvo.* tom 2., Sz.-Petyerburg, 1999. 141.

<sup>8</sup> BODNÁR Erzsébet: *Alexander I: Reformer and Diplomat.* Öt Kontinens, ELTE, Bp., 2006. 92.

köszönte meg a munkáját és tanácsait, azt hangsúlyozva, mennyire büszke arra, hogy a tanítványa lehetett.<sup>9</sup>

1796-ban Laharpe távozását követően Sándor tanulmányai befejeződtek. Viszont ekkor ismerkedett meg és kötött barátságot az általa „felvilágosult elméknek” nevezett ifjú arisztokratákkal, akikkel rendszeresen találkozott, és titkos összejöveteleiken az európai haladásról, valamint az orosz állapotokról beszélgettek. A trónörökös Laharpe-hoz küldött leveleiben részletesen beszámolt a „baráti kör” tevékenységéről és jövőbeni terveiről. I. Pál politikája egyre inkább arról győzte meg Sándort, hogy a trónust reformer cárként kell majd elfoglalnia. Tudatosan készült erre a feladatra. Már Pál megkoronázásakor (1796) azzal bízta meg Czartoryskit, hogy készítsen el egy tervezetet számára, abban mutasson rá a korlátlan monarchia „kényelmetlenségeire”, és egy olyan kormányzati forma előnyeit ecsetelje, amelyet bevezethet majd a trónra lépését követően.<sup>10</sup>

Sándor politikai programját, amely II. Katalin rendszerének restaurációján túlmutató, nagyobb volumenű elképzeléseket tartalmazott, csupán szűk környezete, a „baráti köre” és Laharpe ismerhette. Rossz véleménnyel volt I. Pál kaotikus uralmi rendszeréről, de nem tartotta elegendőnek Katalin politikájának folytatását sem. A felvilágosodás eszméit és a francia forradalom eredményeit erőteljesebben hasznosító politikától remélt jelentős változást, uralkodásának célját az Orosz Birodalom államrendjének gyökeres megváltoztatásában jelölte meg. Alkotmányt kívánt bevezetni, amellyel garantálná alattvalóinak polgári jogait. Oroszország alaptörvényét az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata alapján, annak szellemében és analógiájára szándékozott megalkotni. Az elképzelése az volt, hogy Oroszországot köztársasággá, végső esetben alkotmányos monarchiává formálja át.<sup>11</sup> Sándor úgy vélekedett, hogy a korlátlan uralom könnyen önkénybe mehet át és a monarchia kereteit széttörve, destabilizálja a politikai rendszert. Ezért fontosnak tartotta „a monarchikus rend tökéletesítését”, hogy egyre kevesebb legyen a politikai hiba, és az állam ne az uralkodó szeszélye és elképzelései alapján működjön. Ennek érdekében szorgalmazta a kormányzati szervek átalakítását, hogy azok megóvják az uralkodót a helytelen lépések

---

<sup>9</sup> *Piszmá imperatora Alekszandra I-ovo i drugih oszob carsztvennovo doma k F. C. Lagarpu. Sz.-Petyerburg, 1870. Piszmá i zapiszki Alekszandra I-ovo k Lagarpu (1801 po 1818 god). 9/21 maja 1801. 29.; 7 ijulja 1802. 36.*

<sup>10</sup> A. N. PIPIN: *Obszsesztvennoje dvizsenyije pri Alekszandre I. Sz.-Petyerburg, 1871. 29.*

<sup>11</sup> *Adminisztrativnije reformi v Rosszii. Isztorija i szovremennosztj. Moszkva, 2006. 117.*

megtételétől.<sup>12</sup> Jól érzekelte, hogy a jobbágykérdés megoldása nélkül a politikai rendszer kívánt reformja megvalósíthatatlan, és azzal is tisztában volt, hogy annak rendezése a politikai elit támogatásával és közreműködésével érhető el. Az orosz állam politikai rendszerének megreformálását fontosnak ítélte a forradalom megelőzése és kivédése miatt. Ezért nem kételkedett abban, hogy az elképzelése támogatókra talál a vele hasonlóan gondolkodók körén kívül is.<sup>13</sup>

A cári hatalom korlátozásának gondolata ekkor népszerű volt a főváros udvari köreiből, amelyet nyilvánvalóan I. Pál despotizmusa hozott felszínre. Azonban a művelt nemesség konzervatív csoportja, amely a 18. század utolsó harmadától kritizálta a fennálló orosz politikai rendszer néhány vonását, másképpen fogadta a liberális elveket.<sup>14</sup> Az udvari arisztokrácia elsősorban olyan szerv létrehozásán fáradozott, amellyel, ha minimális mértékben, de korlátozhatja az uralkodó abszolút hatalmát.<sup>15</sup> Ilyen szerepet szánt az 1801. március 25-én felállított ideiglenes Tanácsnak.

I. Sándor trónra lépését követően (1801. március 11.) tisztában volt azzal, hogy az orosz állam politikai átalakítása alaposan átgondolt és szigorúan egyensúlyozó taktika alkalmazásával érhető el. Liberális nézetei és hatalomra jutásának körülménye miatt arra kényszerült, hogy engedelményeket tegyen, valamint megegyezést keressen a politikai elit képviselőivel. Az uralkodását azzal kezdte, hogy március 12-ei manifesztumában nyilvánosan elhatárolta magát I. Pál despotikus módszerétől, ünnepélyesen megígérte a törvények betartását és II. Katalin politikájának folytatását. Nem dönthetett szabadon, első politikai lépéseit az apja eltávolításában főszerepet játszó összeesküvők (P. A. Zubov, P. A. Pahlen) határozták meg, akik nem értettek egyet nézeteivel és nem támogatták elképzeléseit. A fiatal uralkodó ellensúlyként támaszkodhatott volna a „katalini öregek” (P. V. Zavadovszkij, D. P. Troscsinszkij) segítségére, de taszította társaságuk, valamint az orosz állam igazgatásáról vallott konzervatív nézetük. Ifjú barátai ekkor nem tartózkodtak a fővárosban<sup>16</sup>, így az adott helyzetben nem gondolhatott saját elképzeléseinek megvalósítására.

Az 1801. március 25-én felállított ideiglenes Tanács működése nem váltotta be az uralkodó hozzá fűzött reményeit. A tizenkét főből álló testület munkája II. Katalin uralma idején elért nemesi privilégiumok megerősítésének szorgalmazásában

---

<sup>12</sup> Lásd részletesen N. V. MINAJEVA: *Pravityelsztvennij konsztyitucionalizm i peredavojje obscsesztvennoje mnyenyije Rosszii v nacsale XIX v.* Moszkva, 1982. 31-71.

<sup>13</sup> Janet M. HARTLEY: i. m. 33-36.

<sup>14</sup> B. N. MIRONOV: i. m. 142.

<sup>15</sup> Sz. V. MIRONYENKO: i. m. 28.

<sup>16</sup> M. M. SZAFONOV: *Problema reform v pravityelsztvennoj...*, i. m. 78.

merült ki. Ezt tükrözték a Szenátus elé terjesztett manifesztum-tervezetek is. Teljességgel visszaállt a régi rend, és ismételten megerősítést nyertek II. Katalin 1785-ben adományozott kiváltságlevelői.<sup>17</sup> Az uralkodó azon törekvése, hogy nyilvános fórumot biztosítson reformpolitikája számára, 1801. április 5-én teljesülni látszott, a megszüntetett ideiglenes Tanács helyét az Állandó Tanács vette át. Formálisan a 18. századi elődeihez hasonló szerepet betöltő szerv segítségével Sándor „az öregek”, a régi politikai elit támogatását kívánta megszerezni reformjai véghezviteléhez, és egyben ellenőrizni akarta tevékenységüket, de mellette fórumot kívánt létesíteni saját híveinek is, hogy a támogatásukat hivatalosan élvezhesse. Így olyan emberek egyesültek az Állandó Tanácsban, akik II. Katalin és I. Pál idején futottak be karriert és játszottak főszerepet a politika alakításában azokkal, akik ismerték a cár terveit és úgy tűnt, osztoznak is az elképzeléseiben.<sup>18</sup> Az Állandó Tanács tagjai figyelemmel kísérhették az uralkodó tevékenységét, előterjeszthették elképzeléseiket, gyakorlatilag ellenezhették a cár azon javaslatait, amelyekkel nem értettek egyet és új törvénytervezeteket terjeszthettek az uralkodó elé. Az új szerv a cár tanácsadó testületeként felügyelte és felülvizsgálta a reformtervezeteket. Az Állandó Tanács felállítása némiképp megváltoztatta az egyeduralkodó szervezetét. A legfőbb hatalom ugyan továbbra is az uralkodó kezében összpontosult, de a törvényalkotásban figyelembe kellett vennie az Állandó Tanács véleményét is. Az Állandó Tanács megléte végeredményben nem korlátozta az uralkodó hatalmát, viszont olyan helyzetet teremtett, hogy a tevékenysége kontrollálható lett.<sup>19</sup> Ebből a szempontból próbakőnek számított az uralkodó által 1801 májusában a Tanács elé terjesztett, a jobbágyok föld nélkül történő eladását tiltó tervezete, amelyet Sándor a jobbágyrendszer felszámolására tett első lépésének tekintett.

A 18. század végétől az orosz kormány egyre határozottabban kísérlete meg, hogy korlátozza a földesurak hatalmát és visszaadjon a jobbágyoknak néhányat elveszített jogaikból. I. Sándort – elődeitől eltérően – a jobbágyrendszer megszüntetésének gondolata foglalkoztatta. 1798 és 1800 között a naplójába lejegyzett elképzelései arról tanúskodnak, hogy már trónörökösként is a jobbágyrendszer fokozatos felszámolásának szükségessége mellett állt ki, három lépésben kívánta a jobbágyrendszer megszüntetését véghez vinni. Meggyőződése volt, hogy *„semmi sem lehet megalázóbb és embertelenebb, mint*

<sup>17</sup> *Административные реформы...*, i. m. 119.

<sup>18</sup> Lásd részletesen BODNÁR Erzsébet: „Szimbolikus modernizáció”. Régi és új vonások I. Sándor korai reformpolitikájában. In: *Tradíció és modernizáció a XVIII-XX. században*. Szerk. BODNÁR Erzsébet – DEMETER Gábor. Bp., 2008. 51.

<sup>19</sup> M. M. SZAFONOV: *Проблема реформ в правительственной...*, i. m. 82.

*embereket adni-venni, és ez ellen azonnal törvényt kell kibocsátani, amely ezt örökre betiltja. ...*

*Első. Kiadni a fent megnevezett törvényt.*

*Második. Kibocsátani egy olyan rendeletet, amellyel megengednénk minden rendű embernek, hogy vásároljanak földet, sőt falvakat. ...*

*3. Az idő teltével a második rendelet függvényében szükség lesz egy harmadik rendeletet is kiadni, amelyben valamennyi földesúri jobbágnak engedélyezzük, hogyha megfizeti magáért a megállapított mennyiségű pénzeszeget, elnyerje szabadságát.”<sup>20</sup>*

I. Sándor trónra lépését követően azonnal véget vetett a kincstári jobbágyok magánkézbe történő eladásának, e rendelet kiadása nem igényelt semmilyen előkészítést,<sup>21</sup> majd 1801 áprilisában hozzáfogott programja első pontjának megvalósításához. A magánföldesúri jobbágyok föld nélküli eladását tiltó törvény előkészítési munkálatait A. A. Beklesovra, a főállamügyészre bízta, de végig felügyelte a törvénytervezet kidolgozását. Viszont nem vonta be „fiatal barátait” a projekt előkészítésébe. Beklesov május 6-án ismertette meg a törvénytervezet két változatát tartalmazó feljegyzését az Állandó Tanáccsal. A Tanács tagjainak állásfoglalásától, támogatásától függött a reform sikere. Beklesov a törvény bevezetésének szükségességét többek között azzal indokolta, hogy az 1785-ben II. Katalin által a nemeseknek és a városoknak adományozott kiváltságlevelek megerősítése után, amire 1801. április 2-án került sor, a jobbágyok helyzetének rendezésével is foglalkozni kell. Mindemellett kinyilvánította, hogy a jobbágyok föld nélküli eladása embertelen, valamint a társadalom számára káros, mivel a magánföldesúri jobbágyokat megfosztják földjüktől és ház körüli cselédek sorába taszítják. Utóbbiak száma egyre csak nő, terheiket pedig a földet művelő magánföldesúri jobbágyoknak kell átvállalniuk. De hangsúlyozta azt is, a magánföldesúri jobbágyok nagy száma indokoltá teszi, hogy komolyan foglalkozzanak az ügyükkel.<sup>22</sup> Beklesov hivatkozott a korábban kiadott rendelkezésekre is. Azzal érvelt, hogy mivel a létező viszonyok jelentősen eltérnek a 17. századi állapotoktól, szükséges azokhoz visszatérni. Tehát nem az Oroszországot is elérő felvilágosodás eszméivel, hanem a 17. századi törvénykezéshez történő visszatéréssel indokolta a törvény bevezetésének szükségességét. Ezzel I. Sándor reformtevékenységének törvényességét igyekezett igazolni, valamint azt hangsúlyozni, hogy az új uralkodó a már régóta érvényben lévő törvényekre támaszkodva adja ki

<sup>20</sup> Idézi M. M. SZAFONOV: *Problema reform v pravityelsztvennoj...*, i. m. 62-63.

<sup>21</sup> *Rosszijszkije szamogyerzsci 1801-1917*. Moszkva, 1994. 66.; A. N. SZAHAROV: *Cselovek na tronye*. Moszkva, 1992. 46.

<sup>22</sup> M. M. SZAFONOV: *Problema reform v pravityelsztvennoj...*, i. m. 98.

rendeleteit, és nem önkényesen cselekszik, ahogyan azt az apja, I. Pál tette. Beklesov felhívta a figyelmet arra is, hogy a ház körüli cselédek és parasztok számának emelkedésével növekszik a maradék magánföldesúri jobbágyokra nehezedő feudális teher, amely kihat az orosz állam pénzügyi helyzetére. Az állam kevesebb adóbevétellel számolhat, amivel a jövőben foglalkozni kell. A tervezet elismerte és megerősítette a nemesek jogát a földjeikre és azon élő jobbágyaikra, de megtiltotta a jobbágyok föld nélküli eladását és annak újságokban történő hirdetését.

Ha összevetjük a Sándor naplójában körvonalazott programot a Beklesov által megfogalmazott elképzelésekkel, rögtön észlelhetjük a közöttük meglévő hasonlóságot. Az uralkodó nem vállalta fel, hogy személyesen vigye a Tanács elé programját, a közvetítő szerepet Beklesovra bízta.

A törvénytervezet vitájára 1801. május 6-a és 16-a között került sor az Állandó Tanácsban, melynek tagjai végül egyöntetűen arra a határozott álláspontra helyezkedtek, hogy a jobbágykérdés rendezése egy átfogó törvénykezés részét képezze. Egy ilyen komplex munka viszont alapos átgondolást és hosszú időt igényel, szükségképpen a jobbágykérdés megoldása így egy hosszú folyamat eredménye lehet. A Tanács mereven elzárkózott a tervezet végső változatának elfogadásától, amelyben lényegében igen tömören a jobbágyok föld nélküli történő eladásának tiltásáról volt szó. I. Sándornak a jobbágykérdés rendezésére tett első kísérlete szerény végeredménnyel zárult, május 28-án mindössze a Tudományos Akadémia elnöke nevében jelent meg egy leirat, amely megtiltotta a magánföldesúri jobbágyok föld nélküli eladásának hirdetését az újságokban.<sup>23</sup>

Miután reformtervezetei nem kaptak kellő támogatást az Állandó Tanács tagjainál, elhatározta, hogy azokat szűk körben vitatja meg. Ennek érdekében felállította a Titkos Bizottságot. Gyakorlatilag az Orosz Birodalom legfelső és központi szerveinek átalakítását és a jobbágykérdés megoldását célzó reformjait a „fiatal barátokat” tömörítő Titkos Bizottság készítette elő és munkálta ki,<sup>24</sup> amely 1801 júliusától 1802 májusáig harmincöt alkalommal gyűlt össze és 1803-ban négy ülés után oszlott fel.

Sándorról azonban már a Titkos Bizottság első összejövételén kiderült, hogy a tagokkal nehezen találja meg a közös nyelvet. Azok, akiket a híveinek és vele egyként gondolkodóknak tekintett, igen visszafogottan nyilatkoztak a reformokról. Azt ajánlották a cárnak, hogy az átalakítási munkát az államügyek alapos áttanulmányozásával kezdjék, csak utána fogjanak hozzá a

<sup>23</sup> Sz. V. MIRONYENKO: i. m. 70.

<sup>24</sup> *Министерская комиссия в Российской империи: К 200-летию министерства в России*. Отв. сост.: Д. И. РАСКИН. Москва, 2007. 7.

reformok kimunkálásához és gyakorlati megvalósításukhoz. Azt tanácsolták, hogy a három lépésben bevezetésre kerülő reformok közül először az adminisztratív rendszer átalakítását célzó intézkedésekre kerüljön sor, utána kezdjenek hozzá az alkotmány megszerkesztéséhez, amelynek keretében a jobbágykérdés megoldására is sor kerülhet.<sup>25</sup> Bár I. Sándor több dologban egyetértett a „fiatal barátaival”, mégis azt szorgalmazta, hogy a jobbágykérdés rendezését vegyék első helyre, majd az államigazgatás reformját követően kerüljön terítékre az alkotmány megszövegezése és bevezetése. A cár a barátaival tanácskozott, de az államigazgatásban a „régiegyesületek” is szerephez jutottak. Az Állandó Tanács a munkáját így a Titkos Bizottsággal együtt végezte.

I. Sándor uralkodásának első hónapjaiban a Titkos Bizottság mellett az Állandó Tanács is foglalkozott az alkotmány kérdésével. Ilyen irányú munkájának egyik fontos bizonyítéka az „*Adománylevél az orosz népnek*” című tervezete. A dokumentum a tartalma szerint a nemesség, a kereskedők és a városi polgárok 1785-ös kiváltságainak megerősítése mellett az ország valamennyi lakosának polgárjogot szándékozott adományozni, és egy speciális cikkelyével garantálta azok sérthetlenségének megőrzését is.<sup>26</sup> Az Adománylevél bevezetése az orosz politikai gyakorlat demokratizálását eredményezte volna, de a kihirdetésére, amelyet 1801. szeptember 15-ére, Sándor cárrá koronázásának ünnepségére terveztek, nem került sor. Egyébként az Adománylevél egy olyan nagyobb programcsomag első részét képezte, amelynek második eleme az a jobbágytervezet volt, amelyet a cár felkérésére P. A. Zubov dolgozott ki<sup>27</sup>, a harmadik része a Szenátus újjászervezésének tervezetét tartalmazta.

A 19. század elején a jobbágyterhek könnyítésének kérdése a nemesség számos képviselőjét foglalkoztatta.<sup>28</sup> I. Sándor baráti körének tagjaitól, de ellenzékének környezetéből is több elképzelés került ki. Zubov 1801 júliusában terjesztette az uralkodó elé a jobbágykérdéssel foglalkozó manifesztumát. A Titkos Bizottság július 29-i ülésén vitatta meg a tervezetet és elvetette a ház körüli cselédek helyzetének rendezésére tett új javaslatot. Zubov Beklesovval ellentétben, aki még föld nélküli eladásuk tiltásával csupán

---

<sup>25</sup> Matyeriali Nyeglasznovo komityeta po podgotovke reform nacsala carsztvovanyija Alekszandra., aprel-maj 1801 g. In: *Konsztyitucionnije projekti v Rosszii XVIII-nacsalo XX vv.* Otv. red.: S. BERTOLISSI – A. N. SZAHAROV. Moszkva, 2000, 311-320.

<sup>26</sup> Vszemilosztyivejsaja gramota, Rosszijszkomu narodu zsalujemaja. In: *Konsztyitucionnije projekti...*, i. m. 321-333.

<sup>27</sup> M. M. SZAFONOV: Kresztyjanszkij projekt P. Zubova. *Szovjetszkije Arhivi* 1984, 1. sz. 36-38.

<sup>28</sup> Lásd részletesen V. I. SZEMEVSZKIJ: *Kresztyjanszkij voprosz v Rosszii v XVIII i pervoj polovinye XIX v.* tom 1. Sz.-Petyerburg, 1888. 236-242.



a számuk további növekedését akarta megállítani, fel akarta számolni a magánföldesúri jobbágyoknak ezt az elsősorban városokban élő rétegét oly módon, hogy a megváltásuk összegét velük vagy a kincstárral fizettette volna meg. Zubov tervezete az Állandó Tanácstól is kemény kritikát kapott, valamennyien túlságosan radikálisnak ítélték, és nem tartották időszerűnek a bevezetését.

Számos elképzelés készült a Szenátus megreformálására is. 1801 áprilisától vita folyt a testület jogkörének bővítéséről és pontosításáról, hogy a Szenátus visszanyerje korábbi jelentőségét. P. A. Zubov és G. R. Gyerzsavin tervezetei<sup>29</sup> váltották ki a leghevesebb diskurzust és szembeszegülést.<sup>30</sup> A Szenátus reformja tulajdonképpen a kormányzó hivatalnoki felső réteg, a kormányzó politikai elit státusát rendezte és rögzítette. Ennek ellenére az Állandó Tanács és a Titkos Bizottság tagjai Gyerzsavin, illetve Zubov tervezetében az egyeduralom korlátozásának kísérletét és az udvari csoportosulások vég nélküli harcát eredményező igazgatás oligarchikus formájának megerősítését látták.<sup>31</sup> A „fiatal barátok” álláspontjával, hogy ne korlátozzák az uralkodó hatalmát, Laharpe is egyetértett. A cárhoz intézett levelében a következőkkel magyarázta véleményét: *„A népe nevében, Uram, őrizze meg hatalmának sérthetetlenességét ... Ne hagyja eltéríteni magát arról az útról, amely Önt korlátlan hatalommal ruházta fel. Igyekezzen férfiasan azt egyben és ne megosztva megőrizni addig a percig, amíg a szükséges munkálatok az Ön vezetésével be nem fejeződnek, és így Ön pontosan annyi hatalmat tudhat maga mögött, amennyi egy erős uralkodáshoz szükségeltetik”*.<sup>32</sup>

Kellő támogatás hiányában I. Sándor végül meghátrált, pedig mindhárom, a koronázási ceremónia idejére előkészített reformtervezet fontos részét képezte átalakítási programjának, amelynek végső célja az alkotmányos kormányzás bevezetése volt. Bár az *Adománylevél az orosz népnek* szövegét a koronázás idejére formába öntötték és el is fogadták, az uralkodó mégsem engedélyezte annak kihirdetését. Nem csupán azért döntött így, mert tartott egy esetleges palotaforradalomtól, hanem azért is, mert meg akarta őrizni a demokratikus eljárás látszatát. Mivel a környezete támogatását nem bírta, a célul kitűzött feladatot, az egyeduralom felszámolását elhalasztotta. Egyébként ez az epizód híven tükrözi, hogy a valóságban az orosz uralkodó az adott időszakban nem élt korlátlan

<sup>29</sup> Lásd részletesen M. M. SZAFONOV: *Konsztyitucionnij projekt P. Zubova-G. Gyerzsavina*. VID, Leníngrad, 1978. X. 226-244.

<sup>30</sup> Lásd részletesen M. M. SZAFONOV: *Problema reform v pravityelsztvennoj...*, i. m. 153-159.; N. V. MINAJEVA: i. m. 52-60.

<sup>31</sup> *Adminisztratívniye reformi...*, i. m. 119-120.

<sup>32</sup> Idézi M. M. SZAFONOV: *Problema reform v pravityelsztvennoj...*, i. m. 163.

hatalmával, a tanácsadó szerveinek és közvetlen környezete véleményének figyelembevételével hozta meg döntéseit a legfontosabb állami ügyekben.

I. Sándor a trónra kerülésekor azonnal írt Laharpe-nak, és Pétervárra hívta. 1801. május 9-én kelt levelében kérte, hogy legyen a segítségére, adjon neki tanácsot, mert most került olyan helyzetbe, hogy azokat megvalósítva az országa hasznára tehet.<sup>33</sup> Laharpe a cár kérésének eleget téve Oroszországba utazott, ahol 1801 augusztusától – 1802 májusáig tartózkodott. A mérsékeltre készített programját 1801. október 30-án nyújtotta át az uralkodónak, melyben a jobbágyság fokozatos átalakítások útján történő megszüntetését javasolta. Azt tanácsolta Sándornak, fordítson több energiát az oktatásra, a tudás terjesztésére. A cár hagyományosan nagy tekintélyében reménykedett, mivel látta, nincs kellő támasza a reformjai megvalósításához. Ezért beszélte le arról is, hogy bármilyen képviseleti szerv létrehozásával korlátozza az abszolút hatalmát. Sándor Laharpe tanácsait megszívlevén a Titkos Bizottság tagjainak bevonásával, nagy lendülettel látott hozzá a reformtervezetek megvitatásához.<sup>34</sup>

A Titkos Bizottság 1801. november 4-i ülésén ismét a jobbágykérdés rendezése került terítékre. N. Sz. Mordvinov<sup>35</sup> javaslatát, hogy tegyék szabaddá a földvásárlást nem nemesek számára is, vitatták meg. Mordvinov a tulajdon bírhatásának kérdését csak gazdasági szempontok alapján vizsgálta meg a tervezetében, nem foglalkozott azzal, hogy a nemesség miként viszonyul majd privilégiumának elvesztéséhez. Ez a probléma a Titkos Bizottság ülésén merült fel és váltott ki heves vitát, melynek hatására az uralkodó felkérte Novoszilcevet, hogy pontosítsa Mordvinov elképzelését és készítse el a földtulajdon szabaddá tételét tartalmazó rendelet végső tervezetét.<sup>36</sup> A „fiatal barátok” jóváhagyták a Novoszilcev által átfogalmazott törvényjavaslatot, és miután december 5-én elfogadta az Állandó Tanács is, 1801. december 12-én Sándor szentesítette a törvényt. Mordvinov elképzelése törvényerőre emelkedett, amely révén kereskedők, polgárok, kincstári

---

<sup>33</sup> *Piszma i zapiszki Alekszandra I. i drugih oszob carsztvennovo doma k Lagarpu. Sz 1801 po 1818 god.* Sz.-Petyerburg, 1870. 29.

<sup>34</sup> V. I. SZEMEVSZKIJ: *Liberalnije plani v pravityelsztvennih szferah, in Otyecsesztvennaja vojna i russzkoje obszcseszto.* tom 2. Moszkva, 1912. 156-157.; *Szekretnaja dokladnaja zapiszka F. C. Lagarpa Alekszandru I. Dokladnaja zapiszka kaszatyelju narodnovo obrazovanyija i zakonodatyelsztva v Rosszii.* In: G. BERTI: *Rosszija i Italjanszkije goszdarsztva v period Riszordzsimento.* Moszkva, 1959. Dokument 9., 689-696.

<sup>35</sup> O. V. ORLIK: *Goszudarsztvennije lzgyi Rosszii pervoj polovinye XIX veka: putyi i szugybi.* Moszkva, 2000. 31.

<sup>36</sup> A. N. PIPIN: i. m. 90.

jobbágyok és szabadok földtulajdont vásárolhattak, ha azon nem tartózkodott jobbágy. Ezzel megszűnt a nemesség földtulajdonlási jogának monopóliuma.<sup>37</sup>

A cár és „fiatal barátai” 1802 novemberében foglalkoztak újra a jobbágykérdéssel, amikor Sz. P. Rumjancev gróf kért engedélyt arra, hogy szabadságot adjon és váltság megfizetése fejében földhöz is juttathassa jobbágyait. A cár elfogadta Rumjancev érvelését, mely szerint egy egész falvakra kiterjedő, önkéntes megegyezésen alapuló jobbágyfelszabadítás a földesuraknak és a jobbágyoknak is előnyös lenne, és hosszú távon fokozatosan elvezetne a jobbágyrendszer megszűnéséhez, valamint egy földtulajdonnal rendelkező, szabad földműves réteg kialakulásához.<sup>38</sup>

1803. január 12-én ismerkedett meg az Állandó Tanács Rumjancev tervezetével, amelyben jogilag semmi kivétlnivalót sem talált, a Tanács tagjai mégis hosszasan vitatkoztak róla. Sándor nem fogadta el az érveiket, hogy a reform korai, illetve a bevezetése további előkészületeket igényel, határozottnak mutatkozott, és 1803. február 20-án szentesítette a törvényt.<sup>39</sup> *Rendelet a szabad földművelőkről* címet viselő ukázával uralkodása három évének legnagyobb eredménye, próbálkozásainak legjelentősebb összegzése született meg a jobbágykérdésben.<sup>40</sup>

1802 elején elkezdődött a minisztériumi reform előkészítése, a munkálatok végső célja a kollégiumok helyett modern minisztériumok megalkotása volt. A. A. Czartoryski dolgozta ki a minisztériumok felállításának első tervezetét, amelyet 1802. február 10-én terjesztett a Titkos Bizottság elé. „Az igazgatás formájáról” címet viselő feljegyzésében azt javasolta, hogy osszák fel „az adminisztratív teljhatalmat” az igazgatás valamennyi fonalát kezükben tartó miniszterek között. Hét minisztérium megszervezését és a miniszterek tanácsának felállítását szorgalmazta. 1802 márciusában a Titkos Bizottság L. K. Plater tervezetét vitatta meg, amelyben már kilenc minisztérium felállításáról volt szó. Az uralkodó tetszését nem nyerte el ez a terv sem. Sándor a miniszteri reform kimunkálása során Laharpe véleményét is igyekezett figyelembe venni, a minisztériumok közötti munkamegosztás tervezetének kidolgozásával A. N. Olenyint bízta meg. 1802. április 11-e és 21-e között került sor Ny. Ny. Novoszilcev reformtervezetének a megvitatására,

<sup>37</sup> Janet M. HARTLEY: i. m. 47.; A. N. SZAHAROV: *Alekszandr I.* Moszkva, 1988. 120.

<sup>38</sup> Sz. V. MIRONYENKO: i. m. 72.; A. A. KIZEVETTER: *Isztorija Rosszii v XIX v.* Moszkva, 1916. cs. I. 34-35.

<sup>39</sup> A. N. DOLGIH: *Zakonodatyelsztvo o volnih hlebopaschah i jevo razvityije pri imperatore Alekszandre I. Otyecsesztvennaja Isztorija* 2008, 5. 51.

<sup>40</sup> Uo. 52. Gyakorlatilag az orosz abszolutizmus történetében először I. Sándor foglalkozott a magánföldesúri jobbágyok felszabadításával.

aki nyolc minisztérium (igazságügyi, belügyi, pénzügyi, államkincstári, külügyi, hadi, tengerészeti, művelődési) felállítását javasolta. A vita során felmerült egy minisztereket tömörítő, és az uralkodó mellett tevékenykedő tanácsadó szerv létrehozásának ötlete is, Czartoryski korábbi elképzelése alapján. Novoszilcev a miniszteri reformon 1802. május végétől intenzíven dolgozott, szeptember elejére készült el vele.<sup>41</sup> I. Sándor a *Szenátus jogairól és kötelességeiről* szóló rendeletével együtt, 1802. szeptember 8-án bocsátotta ki a *Minisztériumok felállításáról* szóló manifesztumot.

Megszervezték a Miniszterek Tanácsát a miniszterekből és a minisztériumok vezetőiből. Az új szerv státusát ekkor még nem határozták meg, arról az 1812 márciusában kibocsátott speciális rendelkezés gondoskodott. A Miniszterek Tanácsa megvitatta az uralkodó elé terjesztett miniszteri beszámolókat.

Az új minisztériumok mellett azonban továbbra is működtek a miniszterek alá rendelt kollégiumok. Ez a helyzet kaotikus állapotot eredményezett. A miniszterek fennmaradt beszámolóiból kiderül, hogy többször panaszt tettek a cárnál a kollégiumok elégtelen működése, valamint az egyre halmozódó, megoldásra váró ügyek és a hosszadalmas ügymenet miatt.<sup>42</sup> Rendeletek sora látott napvilágot a hibák orvoslására. A miniszteriális rendszer végső korrekcióját M. M. Szperanszkij végezte el, pontosabban határozta meg a miniszterek és a különböző minisztériumok hatáskörét, hogy hatékonyabbá tegye a minisztériumok működését. Az 1802-ben elindított miniszteri reformot a Szperanszkij által kidolgozott és 1811. június 25-én bevezetett *Minisztériumok általános szabályzatáról* szóló kiáltvány zárta le. Az 1811-ben létrejött miniszteri rendszer időtállóan bizonyult, túlélte az 1860-as évek liberális reformidőszakát, az 1905-1907-es alkotmányos átalakulást és egészen 1917-ig működött majdnem változatlan formában.<sup>43</sup>

Maga a miniszter szó és az államigazgatás egyszemélyi vezetése a kortársak szemében a haladást jelképezte. A Szenátusnak felelős miniszterek a testületen keresztül küldték el napi beszámolójukat az uralkodónak. A testület kiegészítést készíthetett a miniszterek beszámolóihoz, értékelhette azokat, és a megjegyzéseivel ellátva továbbította az uralkodó felé. A szenátorok közül ezt a gyakorlatot többen kritizálták. A. R. Voroncov a mechanizmus hasznosságát is kétségbe vonta, úgy vélte, egyetlen szenátor sem fog ellent mondani az uralkodónak, és a véleményüket sem merik szabadon a cár elé tárni, mivel egzisztenciájuk függ az akaratától, hiszen a kinevezésüket tőle kapják. Azt

---

<sup>41</sup> Lásd részletesen M. A. PRIHOGYKO: *Podgotovka i razrabotka minyisztyerszkaj reformi v Rosszii (fevral-szentyabr 1802 g.)*. Moszkva, 2002.; *Minyisztyerszkaja szisztjema...*, i. m. 7-9.

<sup>42</sup> *Adminyisztratyvniye reformi...*, i. m. 122.

<sup>43</sup> Uo. 10.

hangsúlyozta, hogy a Szenátus csupán akkor töltheti be haladó szerepét, ha a tagjait választják. A Szenátus reformja hosszú vita után 1802. szeptember 8-án kibocsátott rendelettel lezárult, de többszöri módosítás után végül 1805 januárjára fejeződött be.<sup>44</sup> 1803-1804-ben I. Sándor az oktatásügyet is rendezte, bevezette a négylépcsős iskolarendszert.<sup>45</sup>

I. Sándort uralkodásának első éveiben elért szerény reformeredményei arról győzték meg, ha terveit ténylegesen meg akarja valósítani, akkor határozottabban kell cselekednie, azaz ki kell használnia az egyeduralomban rejlő lehetőségeket, élni kell abszolút hatalmával. Lassan megváltozott a véleménye az uralkodásról, amit egyébként 1803-ban Gyerzsavinnal folytatott vitája híven tükröz. „*Te engem mindig tanítani akarsz, én egyeduralkodó vagyok, és azt akarom, hogy így legyen.*”<sup>46</sup>

1803-ra Sándor megértette, hogy nagyon nehéz véghezvinni a reformokat; egyezkednie kell a politikai elittel, a felső bürokráciával és a kormányzó arisztokráciával, akikhez fiatal barátai is tartoztak. Rádöbönt, hogy a reformok sikeréhez új segítőkre kell lelnie, olyan embereket kell maga mellé vennie, akik vakon engedelmeskednek akarátának. Így esett a választása M. M. Szperanszkijra, a személyében találta meg leghűségesebb segítőjét. 1805-re a külpolitikai problémák miatt fokozatosan háttérbe szorultak és elodázódtak a belső reformok, Sándor csak a tiltsiti békekötés után (1807) tért vissza a korábbi elképzeléseihez. 1808 végén Szperanszkijt bízta meg az orosz állam társadalmi és politikai rendszerének átalakítását célzó átfogó tervezetének kidolgozásával.<sup>47</sup>

I. Sándor uralkodása kezdetén Szperanszkij még a háttérben dolgozott, a Titkos Bizottság számára készített tervezeteket, a minisztériumi reform kidolgozásában játszott fontos szerepet. 1802-ben áthelyezték a Belügyminisztériumba, ahol a cár megbízásából elkészítette a *Feljegyzés a bírói és kormányzati intézmények felépítéséről Oroszországban (1803)* című munkáját. Szperanszkij a társadalom folyamatos átalakításán nyugvó alkotmányos monarchia képét vázolta fel benne. A korábbi időszak baráti körének vitáit jól ismervén azt tanácsolta az uralkodónak, hogy a hatalmát alkotmánnyal korlátozza, és a Szenátust tegye meg a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom legfőbb szervévé. Tulajdonképpen a Feljegyzésben

<sup>44</sup> *Административные реформы...*, i. m. 122.; A. P. SESZTOPALOV: Pravitel'stvennij konsztitucionalizm i rosszijszkaja goszudarsztvennoszty v nacsale XIX v. *Voproszi Isztorii*, 2006. 9. 126-127.

<sup>45</sup> Lásd részletesen R. G. EJMONTOVA: Proszvescsenyija v Rosszii pervoj polovini XIX v. *Voproszi Isztorii*, 1986. 10. 81-91

<sup>46</sup> G. R. GYERZSAVIN: *Szocsinyenyija*. Moszkva, 1985. 465.

<sup>47</sup> Sz. V. MIRONYENKO: i. m. 28.

körvonalazott gondolatait pontosabban és alaposabban majd a *Bevezetés az Állami Törvénykönyvhöz* címet viselő munkájában fejti ki, 1809-ben.<sup>48</sup>

Sándor 1808 végén ismertette meg Szperanszkijt az elképzeléseivel, átadta neki feljegyzéseit, és rendszeresen megvitatta vele a szükséges lépéseket. A tanácskozásaik és vitáik végeredményeként született meg Szperanszkij munkája, az állam általános átalakításának terve.<sup>49</sup> Szperanszkij az egyetemes történelem, pontosabban az európai történelem fejlődését, politikai változásait elemezve arra a következtetésre jutott, hogy „*az idő minden politikai megújítás elindítója és forrása. Semmiféle kormányzat, amely az idő szellemével nincs összhangban, nem tud megállni annak mindenható erejével szemben*”<sup>50</sup>. Nézete szerint Európa politikai életének fejlődése a feudalizmusból a köztársaság felé halad, és Oroszország ugyanolyan úton fejlődik, mint Európa. Számára így egyértelmű volt, hogy a polgári reformok bevezetése fontos Oroszország számára is. Arra a következtetésre jutott, hogy Oroszországban „*a kormányzás rendszere többé nem felel meg a társadalom szellemének, vagyis elérkezett az ideje, hogy megváltoztassuk ezt a rendszert, és kialakítsuk a dolgok új rendjét*”<sup>51</sup>. És ez az új rend nem volt más, mint az egyeduralom korlátozása és az alkotmányos monarchia megteremtése Oroszországban.

Tervezetében szigorúan elválasztotta egymástól a hatalmi ágakat, törvényhozó hatalomként az Állami Dumát jelölte meg, végrehajtó hatalomként a Dumának felelős minisztériumokat, bírói hatalomként pedig a Szenátust, amelynek tagjait a Duma választja. Újdonság volt egy kinevezett tagokból álló, a törvényeket előzetesen véleményező legfelső állami szerv, az Államtanács létrehozása. Ily módon átalakítási terve az állam egész rendszerét érintette volna. Szperanszkij tervét I. Sándor jóváhagyta, de abból az ellenzék ellenállása miatt kevés valósulhatott meg. 1810. január 1-jén megjelent az *Államtanács megalakításáról* szóló kiáltvány és a felállított új államhatalmi szerv ugyanezen a napon megtartotta ülését, de a létrejött intézmény nem töltötte be az eredetileg neki szánt szerepet, a későbbiekben I. Sándor sem kérte ki a véleményét. Szperanszkij reformtevékenységének

---

<sup>48</sup> Lásd részletesen V. A. FJODOROV: *M. M. Szperanszkij i A. A. Arakcsjev*. Moszkva, 1997. 44.; Sz. A. CSIBIRAJEV: *Velikij russzkij reformator. Zsizny, gyejatyelnoszty, polityicseszkije vzgljadi M. M. Szperanszkovo*. Moszkva, 1989. 63-67. Említett művei: M. M. SZPERANSZKIJ: *Projekti i zapiszki*. Moszkva-Leningrad, 1961.; Uó: *Plan goszudarsztvennovo preobrazovanyija (Vvegyenyije k Ulozsennyiju goszudarsztvennih zakonov 1809 g.)*. Moszkva, 2004.

<sup>49</sup> Sz. V. MIRONYENKO: i. m. 29. Bizonyos mértékig a *Bevezetés az Állami Törvénykönyvhöz* címet viselő mű I. Sándor és Szperanszkij közös alkotásának tekinthető.

<sup>50</sup> M. M. SZPERANSZKIJ: *Plan goszudarsztvennovo preobrazovanyija...*, i. m. 13.

<sup>51</sup> Uo. 20.

részeredménye azonban arról tanúskodik, hogy a cár még mindig komolyan bízott abban, hogy Oroszországot sikerül alkotmányos monarchiává alakítania.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy I. Sándor a hatalomra jutása után otthonosan mozgott a belpolitikában, jól körülhatárolt programmal rendelkezett és azonnal hozzálátott a feladatok megoldásához. Fő törekvése az volt, hogy modern adminisztrációt hozzon létre, az abszolút hatalmat törvényekkel korlátozza, a nyugati liberális normát és elveket az orosz gyakorlatban meghonosítsa. Politikai programjának jellemző vonása az államigazgatás problémáinak és feladatainak új módon történő átgondolása és megoldása volt, hogy az orosz államot képessé tegye arra, hogy a kor változó követelményeinek megfeleljen. A nagyszabású reformprogramból, a nagy perspektívát vázoló elképzelésekből azonban alig valósul(hatot)t meg valami.

## **Erzsébet Bodnár**

### **Backwardness and Progress. The Modernization Program of the Russian State and the Results of the Reform Policy in the first decade of the 19th Century**

Depending on the historical circumstances the functions of state differ from each other; their place and role may vary in different social structures. Among all functions a state's capability for building and developing itself has a particularly important role. The requirement of adapting to the necessities also urges them to strengthen themselves. Russia not only entered the 19<sup>th</sup> Century with an intact autocratic system, but also with a structure of power, which did not meet the requirements of the age. By the end of the reign of Paul I it became obvious for the governing political elite that due to the chaotic conditions of government institutions the Russian state will not be able to operate effectively on the long run. In the first decade of reign of Alexander I the need for modernization evolved into a program, which intended to transform the existing system of government organizations and to settle the question of Russian serfdom. Some of the educated nobility and the Emperor himself as well were influenced by the liberal tenets of public administration. Alexander I came to the throne as a well-prepared ruler; he had a concrete program aimed at transforming the Russian state and solving the problems of serfdom. He worked out this program when he was still the heir to the throne (*tsarevich*) and was influenced by his so-called "young friends" (A. A. Czartoryski, P. A. Stroganov, N. N. Novosiltsev, V. P. Kochubei) and also by

his Swiss tutor, F. C. Laharpe who advocated republican principles. By introducing his reforms in the first decade of the 19<sup>th</sup> Century Alexander I tried to transform his state so that it would be able to cope with the changing expectations of his age.